

IRENA WODZIANOWSKA

**OPRACOWANIE PROJEKTÓW WPROWADZENIA
JĘZYKA ROSYJSKIEGO DO LITURGII
KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO
NA TERENIE KRAJU PÓŁNOCNO-ZACHODNIEGO
PO POWSTANIU STYCZNIOWYM**

Sprawa wprowadzenia języka rosyjskiego do liturgii Kościoła katolickiego ma już obszerną literaturę ukazującą obie postawy – Kościoła rzymskokatolickiego i administracji rosyjskiej¹. Nieznane są jednak kulisy opracowania

DR IRENA WODZIANOWSKA – adiunkt Katedry Historii Europy Wschodniej w Instytucie Historii KUL; 20-950 Lublin, Al. Raławickie 14.

¹ W. C z e c z o t t, *Garść wspomnień z niedawnej walki o wolność sumienia w Rosyi*, Warszawa 1916; К вопросу об обрусении католицизма в Западном крае, Краков 1898; Как папа римский решил вопрос о языке дополнительного богослужения в р.-к. костелах России, Вильна 1907; И. П. К о р н и л о в, Памяти гр. М. Н. Муравьева. К истории Виленского учебного Округа за 1863-1868 гг., С.Петербург 1898; t e n ż e, Русское дело в Северо-Западном Крае, С. Петербург 1901; P. K u b i c k i, *Dwa odczyty: 1. Stanowisko duchowieństwa katolickiego w Królestwie Polskiem w latach 1860-1915 wobec Kościoła i Ojczyzny. 2. O języku rosyjskim w nabożeństwie dodatkowym w kościołach rzymskokatolickich na obszarach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego po roku 1863*, Sandomierz 1936; I. M. M a r t y n o w, *O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim*, Kraków 1889; t e n ż e, *O wprowadzeniu języka rosyjskiego do obrzędów religii katolickiej na Litwie i w Polsce zamierzonym przez rząd moskiewski*, Lwów 1874; H. M o ś c i c k i, *Pod berłem Carów*, Warszawa 1924; t e n ż e, *Ziemie litewsko-ruskie pod zaborem rosyjskim*, Kraków 1924; Z. O l s z a m o w s k a - S k o w r o Ń s k a, *U źródeł rusyfikacji Kościoła na Litwie po r. 1863*, „Przegląd Powszechny” 48(1931), t. 189, s. 211-224, 346-363; 48(1931), t. 190, s. 87-94; S. P i o t r o w i c z, *Okólnik ks. Piotrowicza dziekana Wileńskiego*, Lwów 1870; J. P r z y b y s z e w s k i, *Język rosyjski w katolickim rytuale i w dodatkowym nabożeństwie. (Czy może być wprowadzony język rosyjski do kościołów katolickich na Litwie)*, Lwów 1897; W. G. S t u d n i c k i, *Walka przeciwko językowi rosyjskiemu w Kościele. Kartka z niedalekiej przeszłości w świetle nowych odkryć archiwalnych*, Kraków 1924; А. П. В л а д и м и р о в, *История располячения Западно-русского костела*, Москва 1896; А. В. Ж и р

projektu rozporządzenia zalecającego stosowanie języka rosyjskiego w nabożeństwach dodatkowych, kazaniach i katechezie.

W latach czterdziestych XIX wieku dominikanie petersburscy rozpoczęli głoszenie kazań w języku rosyjskim. Pierwsze kazanie wygłosił o. Bogusław Onichimowski w Carskim Siole, a w Petersburgu rektor katolickiej Akademii Duchownej oraz późniejszy arcybiskup mohylewski – ks. Ignacy Hołowiński. Kazania te wzbudziły ogólne zainteresowanie społeczeństwa nadnewskiej stolicy. Zaniepokojone tym władze zareagowały energicznie – w 1848 r. weszło w życie rozporządzenie cara Mikołaja I zakazujące używania języka rosyjskiego w „kościółkach innowierczych”².

Ponownie kwestia języka rosyjskiego w liturgii Kościoła katolickiego wynikła dopiero po powstaniu styczniowym i związana była z „przywróceniem” rosyjskiego oblicza ziemiom Północno-Zachodniego Kraju. Wileński generał-gubernator M. Murawiew³ przekonany, że ziemie te od wieków były rosyjskie, zabronił w urzędach i biurach rozmawiać w języku polskim. Do urzędowego dziennika „Kuriera Wileńskiego” i do „Kalendarza Zachodniej Rosji” wprowadził język rosyjski. Język polski wygnany z sądów, administracji, szkół⁴, sceny teatralnej, zamilkł nawet na ulicach, bo we wszystkich miejscach publicznych wisiały plakaty: „Здесь запрещается говорить по польски” („Tutaj zabrania się mówić po polsku”). Za używanie języka pol-

к е в и ч, Из-за русского языка (Биография каноника Сенчиковского), т. I-II, Вильна 1911. Pozycje bardziej współczesne – А. С м о л я н ч у к, Попытки введения русского языка в католическое богослужение в Минской и Виленской диоцезиях 60-70 гг. XIX в., LKMA, metrastis, 2002, t. 20, s. 141-152; M. R a d w a n, *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w. Implikacje duszpasterskie*, „Nasza Przeszłość” 95(2001), s. 197-240.

² K u b i c k i, *Dwa odczyty*.

³ Michaił Nikołajewicz Murawiew (1796-1866) – wychowanek Uniwersytetu Moskiewskiego, od 1827 r. wicegubernator witebski, od 1828 – gubernator mohylewski. W 1831 r. został mianowany gubernatorem grodzieńskim, w 1832 – mińskim, później kurskim, gdzie na długo zostawił po sobie pamięć przez surowe wyegzekwowanie od chłopów zaległych podatków. Od 1850 do 1857 r. wicedyrektor Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Od kwietnia 1857 do 1861 r. był ministrem dóbr państwowych, a od 1 maja 1863 r. – generałem-gubernatorem wileńskim z nieograniczoną władzą nad sześciu guberniami Kraju Północno-Zachodniego. Stłumił krwawo powstanie polskie na Litwie, podejmując ostre środki nie tylko wobec poszczególnych osób, ale i przeciw całym miejscowościom. Na podstawie: Энциклопедический Словарь, изд. Ф. А. Брокгаус, И. А. Ефрон, Санкт-Петербург 1890-1904 (dalej cyt.: ЭС), t. 39, s. 190-191; M. N. M u r a w i e w, *Wspomnienia*, Warszawa 1980.

⁴ 4 kwietnia 1864 r. zabroniono nauczania języka polskiego w gimnazjach i progimnazjach, a nauczycieli zwolniono. К о р н и л о в, Памяти гр. М. Н. Муравьева, s. 10.

skiego nakładano kary⁵. Wydano również nakaz zniszczenia we wszystkich miastach i miasteczkach polskich napisów, szyldów, ogłoszeń, rachunków restauracyjnych i sklepowych, recept aptecznych itp. Zastąpiono je napisami w języku rosyjskim⁶. Język polski został tylko w rodzinach i kościołach. Jednak nie na długo.

Murawiew doszedł do wniosku, że oba powstania – listopadowe i styczniowe były możliwe tylko przy poparciu duchowieństwa katolickiego. W związku z tym powstał plan rozłączenia polonizmu od katolicyzmu na tych ziemiach, który przybrał konkretne rysy w czasach jego następcy. „«Raspolaczenie» zachodniorosyjskiego Kościoła [katolickiego na ziemiach zachodnich – I. W.] jest najważniejszym środkiem do odpolaczenia Zachodniej Rosji. Bez niego jakiegokolwiek inne środki, czyli: rosyjska własność ziemska, rosyjska szkoła, prawosławie nie będą możliwe do zrealizowania, nie rozwiną się i nie zakorzenią w tym kraju. Dlatego rusyfikacja Kościoła została uznana przez rząd jako środek «o najwyższej randze państwowej» [tł. I. W.]⁷.

Generał-gubernator Konstanty P. von Kaufman⁸, kontynuując politykę swego poprzednika, zakazał używania języka polskiego w „urzędach, u przedstawicieli władzy, w ogóle w sprawach służbowych, w świątyniach, teatrach, klubach i innych miejscach zebrań, także na ulicach przy napływie publiczności”⁹. Zabronił także „używania uprząży i strojów polskich, tu niestosownych”¹⁰. Kaufman w styczniu 1866 r. powołał Specjalną Komisję do spraw duchowieństwa rzymskokatolickiego, która ze względu na charakter prac

⁵ A. W a ż y ń s k i, *Litwa pod względem prześladowania w niej rzymsko-katolickiego kościoła szczególnie w dyecezyi Wileńskiej od roku 1863 do 1872*, Poznań 1872, s. 46; C z e c z o t t, *Garść wspomnień*, s. 43-44.

⁶ Okólnik Murawiewa z dnia 24 marca 1864 r. Сборник распоряжений, инструкций и циркуляров графа Муравьева 1863 и 1864 составленный генерал-майором Н. И. Цыловым, Вильна 1865, s. 51.

⁷ В л а д и м и р о в, *История располячения*, s. 1.

⁸ K. P. Kaufman (1818-1882) – generał-adiutant, brał czynny udział w różnych komitetach zajmujących się reformą wojska. W 1861 r. został mianowany dyrektorem kancelarii Ministerstwa Wojny; w latach 1865-1866 generał-gubernator wileński i dowódca Wileńskiego Okręgu Wojskowego. W październiku 1866 r. otrzymał urlop, ustępując miejsca generałowi-adiutantowi E. T. Baranowowi. Po urlopie otrzymał nominację na dowódcę Turkiestańskiego Okręgu. W 1875 r. dowodził wyprawą do Kokanu, który włączono do generałgubernatorstwa turkiestańskiego. Przyczynił się do zbadania Turkiestanu, udzielając pomocy wyprawom naukowym i osobom podejmującym badania. Na podstawie: ЭС, t. 28, s. 775.

⁹ Okólniki z 22 marca i 9 lipca 1868 r. М о ś c i c k i, *Ziemie litewsko-ruskie*, s. 32.

¹⁰ Wcześniejszy okólnik z 9 lutego 1866 r. М о ś c i c k i, *Ziemie litewsko-ruskie*, s. 32.

przyjęła nazwę Rewizyjnej¹¹. Komisja zajmowała się przede wszystkim przygotowaniem projektów i mimo to, że część pomysłów została zrealizowana, nie była ona organem wykonawczym. Jej funkcja polegała na zbieraniu informacji i ich opracowywaniu. Jako jeden z jej głównych celów – oprócz ograniczenia liczebności duchowieństwa i parafii katolickich, gubernator wyznaczył wprowadzenie języka rosyjskiego do dodatkowych nabożeństw. Prace Komisji nad tym projektem poszły jednak dalej. W ciągu dwóch lat rozpatrywano nie tylko możliwości wprowadzenia języka rosyjskiego do liturgii, ale i do kazań i modlitewników¹², jak również usunięcie języka polskiego w ogóle z wyznania katolickiego w Rosji¹³. Zdania członków Komisji były jednak rozbieżne. Zbiór wszystkich poglądów prezentowanych na posiedzeniach został przedstawiony generałowi-gubernatorowi jeszcze w połowie lipca 1866 r.¹⁴ Ostatecznie nie wypracowano wspólnego jednomyślnego projektu, ale w pełni przemyślano i opracowano różnice zdań członków Komisji¹⁵.

¹¹ Zob. szerzej o pracy Komisji: I. W o d z i a n o w s k a, *Wytyczne Komisji do spraw duchowieństwa w sprawie zwalczania katolicyzmu w generał-gubernatorstwie wileńskim (1866-1868)*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 156-179.

¹² Do Komisji Rewizyjnej w styczniu 1868 r. wpłynął wniosek wileńskiego gubernatora (21 października 1867 nr 6803) o zakazie napisów na grobach i krzyżach w języku polskim. Członkowie Komisji doszli do wniosku, że napisy na grobach znajdujących się na chrześcijańskich cmentarzach rosyjskiej guberni powinny być w języku rosyjskim. Biorąc jednak pod uwagę, że cmentarze te podlegają władzy duchownej, a nie świeckiej, a w Kraju do tej pory toleruje się język polski, do napisów i epitafii często wchodziły teksty z Pisma Świętego, które nie zostało jeszcze przetłumaczone na język rosyjski – Komisja postanowiła odłożyć wprowadzenie tego do czasu całkowitej zamiany języka polskiego rosyjskim. Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (dalej cyt.: LVIA), f. 378 bs, g. 1867, b. 2526, k. 95-95 v.

¹³ Tematowi temu poświęcono 18 posiedzeń i napisano 27 referatów na ten temat. LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 2522; g. 1867, b. 2526.

¹⁴ W dokumentach archiwalnych dotyczących Komisji Rewizyjnej nie zachowały się żadne akta, które by dotyczyły wprowadzenia języka rosyjskiego do wyznania katolickiego. Możliwe, że kiedy w 1869 r. powołano osobny Komitet w Petersburgu, który zajmował się rozpatrzeniem sprawy wprowadzenia języka rosyjskiego do nabożeństw, akta te zostały wysłane do stolicy (Российский Государственный Исторический Архив, ф. 821, оп. 125, д. 294). Fragmentaryczne wzmianki zachowały się tylko w dziennikach posiedzeń i raportach końcowych – g. 1866, b. 1340, b. 2522; g. 1867, b. 2526.

¹⁵ W dokumencie powołującym Komisję Kaufman podał jej skład osobowy: przewodniczącą A. P. Storożenko (1805-1874), od 1863 r. służył przy M. N. Murawiewie, marszałek szlachty w powiecie brzeskim; kierownik Specjalnej Kancelarii wileńskiego generała-gubernatora, rzeczywisty radca stanu Iwan A. Nikotin, rzeczywisty radca stanu Nikołaj Dieriewicki oraz urzędnicy do specjalnych poleceń – radca kolegialny Aleksander D. Łaptiew i sztabrotmistrz Władimir F. Samarin; dramatopisarz i beletrysta Łuka N. Antropow; inspektor Okręgu Szkolnego w Kownie Nikołaj N. Nowikow, generał-lejtnant A. F. Ozierow oraz członek Specjalnej

Członkowie, którzy uważali za niezbędną zmianę języka polskiego na rosyjski, motywowali swoje propozycje tym, że wprowadzenie języka rosyjskiego do kościołów rząd uważał za ważny środek do scalenia Kraju Zachodniego z Rosją i rozdzielenia na tych ziemiach katolicyzmu od polonizmu. Uważali oni język polski w kościele za potężny środek polszczenia mieszkańców Kraju Północno-Zachodniego, „dziedzictwo poległej Polski i jej niewidocznych granic z 1772 roku”¹⁶. Ich zdaniem po zniszczeniu przez rząd wszystkich polskich instytucji niekonsekwencją byłoby zostawić język polski w katolicyzmie, który wyznają Rosjanie. Usunięcie go z innych sfer życia publicznego, a pozostawieniu tylko w kościołach, uczyniłoby go językiem kontaktów z Bogiem, językiem świętym. Jeżeli Łotysze-katolicy modlą się po łotewsku, Niemcy po niemiecku, Żmudzini – po żmudzku, to dlaczego – zadawali sobie pytanie członkowie Komisji – Rosjanie-katolicy, zamieszkujący ten Kraj, nie mogą modlić się w swoim ojczystym języku. Tym bardziej że jeśli język polski pozostanie w kościołach, będzie on paraliżować język rosyjski w szkołach i w administracji, a usunięcie go z tych ziem nie posunie się o krok dalej od oficjalnych rozporządzeń.

Katolicyzm, jak i inne wyznanie innowiercze może szkodzić Rosji tylko pod względem prozelityzmu. Natomiast przez swój wielowiekowy związek z polonizmem przybiera groźny charakter dla państwa, jak udowodniły to ostatnie bunty [powstanie listopadowe i styczniowe – I. W.]. Rozdzielając wiekowy związek między katolicyzmem a polonizmem, lżej będzie poradzić sobie nawet ze skrajnym ultramontańskim charakterem tradycji łacińskiej. Wprowadzenie języka rosyjskiego dawałoby również możliwość cenzurowania polskich modlitw i hymnów, zezwalając na tłumaczenie tylko tych tekstów, które nie mają charakteru politycznej propagandy. Samo wprowadzenie języka rosyjskiego w niczym nie naruszałoby dogmatów Kościoła katolickiego, a nawet spełniało wymaganie prawa kano-

Komisji Śledczej Nikołaj W. Jujan. Generał-gubernator von Kaufman zaprosił do uczestniczenia w posiedzeniach Komisji także prawosławnego dziekana wileńskiego Wiktora Gomolickiego; sławistę, asesora kolegijskiego Piotra A. Biezonowa, inspektora Wileńskiego Okręgu Szkolnego radcę kolegijskiego Wasilija P. Kulina; głównego redaktora i wydawcę „Вестника Западной Россни”, kolegijskiego radcę Ksenofonta A. Goworskiego; generała-majora Wasilija F. Racza, któremu Murawiew zlecił opisanie polskiego powstania 1863 r. w zachodnich guberniach i w tym celu pozwolił mu na uczestniczenie w pracach komisji śledczych. W latach 1867-1868 w Wilnie zostały wydrukowane dwa tomy tego opisu: Сведения о польском мятеже 1863 года в Северо-Западной России. Podczas przygotowania 3 tomu wzbudził niezadowolone ówczesnego generała-gubernatora Potapowa – i poddał się do dymisji w 1869 r. W skład Komisji weszli ponadto – starszy nauczyciel Paweł J. Roszczin i kolegijski registrator Ignacy Kozłowski. LVIA, f. 378, g. 1866, b. 1340.

¹⁶ LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 45 v.

nicznego, według którego nabożeństwa dodatkowe powinny odprawiać się w języku zrozumiałym dla parafian [tł. I. W.]¹⁷.

Według nich wprowadzenie języka rosyjskiego byłoby korzystne również dla prawosławia. Wszystko, co wzmacnia pierwiastek rosyjski na zachodnich ziemiach cesarstwa, wzmacnia również i prawosławie, ułatwiając jego sukcesy.

Członkowie, którzy nie zgadzali się na wprowadzenie języka rosyjskiego do rzymskokatolickiego wyznania, uznając słusność przedstawianych przez kolegów argumentów, wskazywali przede wszystkim na niebezpieczeństwa tego projektu. Używanie języka rosyjskiego w katolicyzmie pozbawiałoby go, ich zdaniem, charakteru wyznania obcego i wyłącznie tolerowanego w imperium. Uczyniłoby to także katolicyzm bardziej dostępnym i zrozumiałym dla osób prawosławnych, co mogłoby ułatwić szerzenie wśród nich wiary katolickiej. W tym sensie wyznanie katolickie stałoby się niebezpieczne nie tylko dla tutejszego kraju, ale i dla całego imperium. Środek ten również wydawał się członkom-oponentom za zbędny i przedwczesny, biorąc pod uwagę liczbę osób, które przeszły w ostatnich kilku latach na prawosławie. Stąd wprowadzenie języka rosyjskiego do nabożeństw wydawało się im półśrodkiem w obliczu bezpośredniego i bliskiego przejścia na prawosławie całej ludności Kraju Północno-Zachodniego.

Istota wszystkich argumentów za i przeciw rusyfikacji wyznania katolickiego sprowadzała się do tego, że jedni całe zło w Kraju widzieli w polonizmie. Polski pierwiastek, kultura, język były według nich główną przyczyną wewnętrznego oderwania i odosobnienia tego kraju od reszty imperium rosyjskiego. Uważali, że katolicyzm jako wyznanie nie był na ziemiach zachodnich ani silny, ani groźny, a po całkowitej rusyfikacji kraju łatwo byłoby osiągnąć i religijne zjednoczenie go z cesarstwem. Ich adwersarze uważali, że główna przyczyna politycznej wrogości polega na religijnej niezgodzie zachodnich guberni z pozostałą Rosją. I tylko w pełnym i bezpośrednim triumfie prawosławia można widzieć – jak twierdzili – rozwiązanie politycznego zadania państwa w stosunku do Zachodniego Kraju¹⁸. Dlatego więc oponenti wprowadzenia języka rosyjskiego wskazywali inne środki – N. Dieriewicki proponował pozostawienie na razie języka polskiego, W. F. Samarin – wprowadzenie języka łacińskiego, P. A. Biezsonow – w swoim memoriale wskazywał na trudności w przetłumaczeniu ksiąg katolickich na język rosyjski i proponował otworzenie na oścież drzwi Cerkwi panującej. W. P. Kulin natomiast

¹⁷ Tamże, k. 46.

¹⁸ LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 44 v.-47 v., 77-80.

stwierdził, że przy użyciu „najenergiczniejszych wysiłków” ze strony rosyjskich urzędników, policji, popów i nauczycieli, najwyżej za pięć lat cała miejscowa ludność przejdzie na prawosławie.

Natomiast w prasie w tym czasie rozgorzała polemika. Ciąg dalszy dyskusji nad rusyfikacją liturgii Dieriewicki, Biezsonow, Kulin i Samarin przemieśli na łamy „Moskiewskich Wiedomostiej”. Broniąc swej pozycji, wydali także w 1866 r. swoje referaty drukiem w formie książkowej pt.: „О введении русского языка в римско-католическое богослужение”¹⁹. Do dyskusji nad językiem w nabożeństwie w Kościele katolickim włączył się znany nacjonalista rosyjski Michaił Katkow. M. Katkow jeszcze w 1864 r. proponował wprowadzić w obieg rosyjskojęzyczne podręczniki gimnazjalne, wydane w zaborze austriackim autorstwa kapłana obrządku greckokatolickiego Cybyka – o historii Kościoła i teologii moralnej²⁰ – jako pomoce katechetyczne dla katolików w Rosji²¹. Z tym większym zapałem zabrał się on w latach 1866-1867 do przekonywania czytelników i „Moskiewskich Wiedomostiej” i „Russkogo Wiestnika” o „potrzebie” modlenia się mieszkańców Zachodniej Rosji w ojczystym, rosyjskim języku. Opozycjonistów również nie brakowało. Jednym z nich był metropolita Józef Siemaszko, który plan rusyfikacji liturgii nazwał „niewybaczalną lekkomyślnością”²². Stanowisko przeciwnie wobec wprowadzenia języka rosyjskiego do kościołów katolickich zajęli także profesor Michaił Kojałowicz oraz słowianofil Iwan S. Aksakow. Kojałowicz na łamach gazety „Moskwa” pisał, że „stworzenie rosyjskiego katolicyzmu byłoby nie tylko szkodliwe, ale i zgubne dla prawosławia i narodu rosyjskiego w Zachodnim Kraju. Używanie języka rosyjskiego w nabożeństwie katolickim i kazaniach będzie środkiem w propagandzie katolicyzmu wśród prawosławnych”²³. Ponadto dopuszczenie języka rosyjskiego do nabożeństw katolickich może się stać dla ludzi, według profesora, życzeniem rządu, nie tylko przyzwoleniem, ale wręcz zachętą, by pozostawać w wierze katolickiej.

¹⁹ Szersze omówienie ich referatów u: M a r t y n o w, *O wprowadzeniu języka rosyjskiego*, s. 44-57; t e n ż e, *O języku rosyjskim*, s. 42-52; W a ż y Ź s k i, *Litwa pod względem przeszłowania*, s. 47-48; В л а д и м и р о в, *История располячения*, s. 76-99.

²⁰ *История Церкви*, Львов 1861; *Учебная книга католического нравоучения*, Львов 1862.

²¹ М. Н. К а т к о в, 1864 год. *Собрание передовых статей «Московских Ведомостей»*, Москва 1887, s. 172-173.

²² *Сут. за: В л а д и м и р о в, История располячения*, s. 71.

²³ *Tamże*, s. 85.

Gdy na łamach ponad dziesięciu gazet i czasopism, zarówno świeckich, jak i duchownych²⁴, w imperium trwała dyskusja, opracowany przez Komisję projekt, zawierający wszystkie poglądy na temat wprowadzenia języka rosyjskiego do Kościoła, przekazano do rozpatrzenia gubernatorowi. Gubernator Aleksandr L. Potapow²⁵, z kolei, przekazał ten projekt ministrowi spraw wewnętrznych A. Timaszewowi²⁶. Po przedstawieniu przez Timaszewa tej sprawy carowi został powołany w 1869 r. osobny Komitet w Petersburgu, złożony z ministrów i najwyższych dygnitarzy wybranych przez cara. Przewodniczył Komitetowi wielki książę Konstanty, a obowiązki sekretarza pełnił dyrektor Departamentu Wyznań Obcych MSW – hr. E. Sievers. W ramach Komitetu, gdyż od momentu powstania poprzedniego projektu minęły trzy lata, problem ponownie opracował książę P. Gagarin. Na wszystkich posiedzeniach przeważała opinia o natychmiastowym wprowadzeniu języka rosyjskiego do liturgii Kościoła rzymskokatolickiego. Aleksander II potwierdził postanowienie Komitetu, zezwalając na używanie języka rosyjskiego w nabożeństwach wszystkim obcym wyznaniom w cesarstwie. Okólnikiem z 31 stycznia 1870 r. skierowanym do Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego minister spraw wewnętrznych powiadomił, że został odwołany ukaz Mikołaja I z 1848 r., zabraniający używania języka rosyjskiego w wyznaniach innowierczych, a zezwolono (25 grudnia 1869) wszystkim, którzy za swój rodzimy język uważają „rosyjski wszelkich narzeczy”, stosowanie tego języka w nabożeństwach po wniesieniu do władz przez wiernych odpowiedniej prośby²⁷.

Według ukazu carskiego język rosyjski i jego odmiany – białoruski i ukraiński mogły być używane tylko w dodatkowych nabożeństwach rzymskokatolickich za zgodą większości parafian. Po zorientowaniu się, że nikt nie chce korzystać z łaski carskiej, władze administracyjne rozpoczęły akcję zmuszania duchownych do wprowadzania języka rosyjskiego.

²⁴ „Московские Ведомости”; „Вестник Европы”; „Дно”; „Москва”; „Русский Вестник”; „Русское обозрение”; „Русь”; „Новое Время”; „Гражданин”; „Порядок”; „Благовесть”; „Церковный Вестник”.

²⁵ A. L. Potapow (1818-1886) – generał-adiutant, w latach 1860-1861 ober-policmajster w Moskwie, później naczelnik sztabu korpusu żandarmerii i kierownik III Oddziału Osobistej J.C.M. Kancelarii. W 1864 r. został mianowany pomocnikiem generała-gubernatora Północno-Zachodniego Kraju, a w 1868 – generałem-gubernatorem. Następnie – szef żandarmerii i kierownik III Oddziału. ЭС, t. 48, s. 721.

²⁶ Aleksander Jegorowicz Timaszew (1818-1893) – generał-adiutant, w 1867 r. został ministrem poczty i telegrafu, a w latach 1868-1877 był ministrem spraw wewnętrznych. ЭС, t. 65, s. 180.

²⁷ W. U r b a n, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815-1965)*, Rzym 1966, s. 170; K u b i c k i, *Dwa odczyty*, s. 287-288.

Po raz pierwszy użył języka rosyjskiego w nabożeństwie jeszcze w 1862 r. ks. Szymon Makarewicz w Bobrujsku²⁸. Następnie ks. Ferdynand Sęczykowski²⁹ rozpoczął głoszenie kazań po rosyjsku w Błoniu i Ihumeniu. Jednak wprowadzenie modlitw w języku rosyjskim spotkało się z oporem nie tylko duchownych, ale i parafian³⁰. Jak wspomina sam Sęczykowski, nawet w parafii Błoni, której był proboszczem, nieraz słyszał: „nie rozumiemy rosyjskiego i nie chcemy rozumieć, pragniemy modlić się i mówić po polsku”³¹.

W marcu 1866 r. już na czwartym posiedzeniu Komisji Rewizyjnej postanowiono utworzyć przy Komisji Specjalny Wydział dla tłumaczenia modlitewników, kazań, rytuału, ewangelii na język rosyjski³². Pracowali w tym Wydziale Ignacy Kozłowski³³, ks. Antoni Niemeksza³⁴ i ks. Piotr Żyliń-

²⁸ К вопросу об обрусении католицизма в Западном крае, Краков 1898, s. 8.

²⁹ F. Sęczykowski (4 października 1838 – 26 września 1907) – od 1861 r. wikariusz w Bobrujsku oraz prefekt w miejscowej szkole. Od 1869 r. był proboszczem i dziekanem borysowskim oraz ihumeńskim. Następnie administrator par. Świętej Trójcy w Mińsku, dziekan m. Mińska, a w latach 1872-1879 dyrektor szkoły organistowskiej. Od 1879 r. pracował w Bobrujsku, w 1883 przeniósł się do Taszkientu, gdzie otworzył czasową kaplicę, w której odprawiał w języku rosyjskim i po łacinie. W 1886 r., po otrzymaniu eskomuniki, wyjechał do Omska, gdzie osiadł – „21 rok mieszkam w Omsku, ani razu nie byłem w kościele, nie odprawiałem” (cyt. za: Ж и р к е в и ч, Из-за русского языка, t. II, s. 652). MSW wypłacało mu rocznie 1000 rb. emerytury za zasługi państwowe. Dostał także order św. Stanisława 2 kl., św. Anny 3 kl. i medal za pamięć lat 1863-1864. Zmarł w Omsku, pochowany przez miejscowego biskupa prawosławnego Gabriela na prawosławnym cmentarzu. Na podstawie: Ж и р к е в и ч, Из-за русского языка, t. I-II.

³⁰ Opór wiernych przed wprowadzeniem języka rosyjskiego przedstawił na podstawie archiwaliów rosyjskich ks. M. Radwan w: *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w. Implikacje duszpasterskie*, „Nasza Przyszłość” 95(2001), s. 217-238.

³¹ Ж и р к е в и ч, Из-за русского языка, t. I, s. 158, 161, 162.

³² LVIA, f. 378 bs, r. 1866, b. 2522, k. 7.

³³ I. Kozłowski (1832-?) – były ksiądz diecezji mohylewskiej. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1855 r. Aresztowany w 1864 r. w związku z podejrzeniami o udział w powstaniu, po kilku miesiącach zwolniony. Prawdopodobnie w 1865 r. przeszedł na prawosławie i podjął studia na Uniwersytecie Moskiewskim. Zajmował różne stanowiska w szkolnictwie rosyjskim, m.in. nauczyciel w Noworzewie, i w administracji. W lipcu 1866 na prośbę przewodniczącego Komisji Storozhenki został mianowany kolegialnym registratorzem za dobre wykonywanie obowiązków. Por. LVIA, f. 378 ps, g. 1857, b. 20; f. 378 bs, r. 1866, b. 2277, k. 5-5v.; P. K u b i c k i, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny 1861-1915*, cz. 2, t. II, Sandomierz 1936; t e n ż e, *Dwa odczyty*, s. 287.

³⁴ A. Niemeksza (1825 – 27 listopada 1878) – w 1838 r. rozpoczął nowicjat u oo. dominikanów w Wilnie. Od 1844 r. kontynuował studia teologiczne w seminarium wileńskim oraz Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1849 r. otrzymał stopień magistra teologii i na prośbę rektora pozostał na uczelni jako prefekt i bibliotekarz. W 1851 r. objął katedrę Historii Kościoła i Prawa Kanonicznego jako p.o. profesora, a w 1854 został mianowany profesorem teje katedry. W 1860 r. rektor A. Bereśniewicz zwolnił go ze wszystkich funkcji na uczelni. Po

ski³⁵, a przewodniczył kapłan diecezji żmudzkiej Istkiewicz³⁶. Kozłowski przetłumaczył znajdujące się w rytuale teksty polskie na język rosyjski, a ks. Niemeksza przeprowadził korektę³⁷. Celem tej pracy było jak najszybsze wprowadzenie języka rosyjskiego do szafarstwa sakramentów świętych. Rytuał³⁸ ukazał się drukiem w Wilnie w 1869 r. pod tytułem *Triebnik*. Tekst polski został całkowicie usunięty z tekstów liturgicznych i zastąpiony rosyjskim, a teksty litewskie i łotewskie napisane były cyrylicą³⁹.

Ulegając presji, administrator archidiecezji mohylewskiej, biskup M. Staniński, udzielił aprobaty na wydanie rytuału. Jego egzemplarze zostały wysłane przez Kolegium Duchowne władzom diecezjalnym. „Konsystorz mohylewski nakazał księżom ogłosić z ambon o wprowadzeniu języka rosyjskiego w kościołach łańskich i uznać to za «wielką łaskę monarchy»”⁴⁰. W diecezji telszewskiej biskup Maciej Wołoncewski wszystkie 744⁴¹ przysłane mu egzemplarze *Rituale Sacramentorum* złożył do archiwum i nadal w dodatkowych nabożeństwach używał języka łotewskiego i litewskiego. W diecezji wileńskiej i mińskiej administrator prałat Piotr Żyliński wydał zarządzenie, aby *Triebnik* był stosowany wszędzie bez ograniczeń. Bezwzględna większość księ-

powrocie do Wilna został kanonikiem honorowym kapituły katedralnej wileńskiej. W 1861 r. objął parafię św. Jana w Wilnie jako wiceproboszcz. Współpracował z władzą zaborczą, uczestniczył w rewizjach policyjnych w klasztorach i na probostwach. W 1873 r. został dziekanem kapituły wileńskiej. Zmarł w Wilnie, pochowany na Rossie. Na podstawie: LVIA, f. 378 b/s, 1863 g., b. 827; R. B e n d e r, *Niemeksza*, PSB, t. XXII, k. 788; W a z y Ń s k i, *Litwa pod względem prześladowania*, s. 8.

³⁵ Piotr Żyliński (1817-1887) – wstąpił do zgromadzenia księży misjonarzy w Wilnie. Po zniesieniu zgromadzenia w 1844 r. pozostał w Wilnie, zamieszkując u swojego szwagra. W 1848 r. został mianowany na administratora par. solskiej, później par. radoszkowickiej. Pod koniec powstania wrócił do Wilna jako proboszcz Ostrej Bramy. W a z y Ń s k i, *Litwa pod względem prześladowania*, s. 33-34.

³⁶ S. P i o t r o w i c z, *Okólnik ks. Piotrowicza dziekana Wileńskiego*, Lwów 1870, s. 35; P r z y b y s z e w s k i, *Język rosyjski w katolickim rytuale*, s. 37.

³⁷ U r b a n, *Ostatni etap*, s. 171. Komisja podała inny skład osób wchodzących do tego oddziału. Byli to: Żyliński, Niemeksza i jeden kapłan prawosławny wyznaczony przez metropolitę. LVIA, f. 378 bs, r. 1866, b. 2522, k. 8-9 v.

³⁸ *Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Romano-catholicae coeremoniarum. Ex rituali synodi provincialis Petroviensis depromptum.*

³⁹ Jednakże, pomimo dwóch wydań (pierwsze – w 1869 r., z cenzurą państwową z 1868, a drugie – w 1870 r. w drukarni A. Syrnika), już pod koniec XIX wieku ze względu na swoją niepopularność *Triebnik* był trudno dostępną książką, poszukiwaną przez Rosjan. Jak wspomina A. W. Żyrkiewicz, udało mu się znaleźć tylko jeden egzemplarz, przechowywany w bibliotece wileńskiej.

⁴⁰ U r b a n, *Ostatni etap*, s. 173.

⁴¹ Tamże, s. 172.

ży⁴² odmówiła swego podpisu potwierdzającego odbiór nowego rytuału. Ks. Stanisław Piotrowicz, dziekan wileńskiego dekanatu i proboszcz parafii św. Rafała w Wilnie, przesłane mu 143 egzemplarze *Triebnika* spalił⁴³. Według późniejszych relacji gubernatorów żaden z księży diecezji wileńskiej nie korzystał z nowego rytuału⁴⁴. Nie pomogło w tym także ściągnięcie z Mińszczyzny księży, którzy zadeklarowali przyjęcie i stosowanie *Triebnika*, by dawali przykład kapłanom na Wileńszczyźnie⁴⁵. Biskup łucko-żytomierski K. Borowski odmówił przyjęcia nowych rytuałów, za co został zesłany w głąb Rosji.

Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja w diecezji mińskiej, gdzie był szczególnie silny nacisk na wprowadzenie języka rosyjskiego. W raporcie do mińskiego gubernatora ks. Ferdynand Sęczykowski zapewniał, że przy „gorliwości i współdziałaniu rządu można w ciągu dwóch lat w całej mińskiej guberni nie tylko język, ale przekonania i ducha rosyjskiego do kościołów i do parafii wprowadzić”⁴⁶. Rytuał przyjęło w diecezji mińskiej 25 parafii, prawie połowa ze wszystkich, jakie pozostały po kasatach, ale tylko w 10 z nich odprawiało się nabożeństwo w języku rosyjskim⁴⁷. Jednak już w piśmie do dyrektora Departamentu Wyznań Obcych hr. Sieversa w 1874 r. Sęczykowski pisze: „Rząd szczerze wynagrodził wszystkich, którzy wykazali gotowość rozpocząć pracę na tym polu. Jednakże sama sprawa nie tylko nie posunęła się o krok, ale prawie zanikła”⁴⁸. W 1876 r. ks. F. Sęczykowski i ks. Jan Jurgienicz zostali mianowani wizytatorami diecezjalnymi. Do ich obowiązków należała wizytacja kościołów, głoszenie kazań w języku rosyjskim oraz nakłanianie proboszczów do odprawiania nabożeństw dodatkowych po rosyjsku⁴⁹. Sęczykowski w razie odmowy używania języka rosyjskiego

⁴² W 1872 r. na 616 kapłanów diecezji wileńskiej podpisało się pod odbiorem rytuałów tylko 115, ale nikt nie wprowadził języka rosyjskiego do nabożeństwa. W całym Północno-Zachodnim Kraju było tylko 22 księży, którzy zdecydowali się na odprawianie w języku rosyjskim. Lista tych księży: K u b i c k i, *Dwa odczyty*, s. 325. Por. W a ż y Ń s k i, *Litwa pod względem prześladowania*, s. 90.

⁴³ Ks. S. Piotrowicz został zesłany do guberni archangielskiej. P i o t r o w i c z, *Okólnik*, s. 43; C z e c z o t t, *Garść wspomnień*, s. 49-51.

⁴⁴ Raporty gubernatorów z Wilna (11 XI 1873), Kowna (24 XI 1873), Grodna (31 I 1874). Por.: Ж и р к е в и ч, Из-за русского языка, t. I, s. 301; U r b a n, *Ostatni etap*, s. 175; K u b i c k i, *Dwa odczyty*, s. 299-303.

⁴⁵ Byli to Andrzej Boublewski, Cyprian Jacewicz, Aleksander Kopciehowicz, Jozafat Przesmycki, Franciszek Strzałka, Bronisław Zauściński, Szymon Makarewicz, Jan Jurkiewicz.

⁴⁶ C z e c z o t t, *Garść wspomnień*, s. 55.

⁴⁷ Tamże, s. 56.

⁴⁸ Ж и р к е в и ч, Из-за русского языка, t. I, s. 303.

⁴⁹ U r b a n, *Ostatni etap*, s. 176.

„księdza samowolnie pozbawiał posady i zsyłał do klasztoru oo. Dominikanów w Nieświeżu, który tym sposobem zamienił się na więzienie księży. Sam zaintonował modły po rosyjsku i kościół odnośny zaliczony był *ipso facto* do kategorii tych, «do których język rosyjski wprowadzony»⁵⁰. Oprócz 32 księży uwięzionych w latach 1867-1871 w Nieświeżu⁵¹, kilka osób za opór przed rusyfikacją zostało zesłanych na Syberię. Jak wspomina pułkownik A. Żyrkiewicz, zwolennik rusyfikacji tych ziem – „do Petersburga, Wilna i Mińska leciały z tych miejscowości, które kolejno wizytował Sęczykowski, nie tylko skargi i donosy, ale i prośby, podpisane przez licznych parafian, by pohamować energicznego księdza” [tł. I. W.]⁵². W tym samym czasie Sęczykowski pisał do gubernatora wileńskiego: „z ogromną radością mam zaszczyt donieść, że nie tylko w parafii borysowskiej, ale i w Dokszycach, Kiemieszycach, Dziedziłowiczach, Chotajewiczach i Ziembinie wprowadzona została przeze mnie modlitwa za dom panujący i dodatkowe nabożeństwa na ojczystym naszym języku, w miejsce obcego, polskiego, pozostawionego przez nas na zawsze”⁵³.

Równocześnie wydrukowano inne pomocy duszpasterskie w języku rosyjskim. Jako pomoc dla kaznodziejstwa w tymże roku wyszły przetłumaczone przez Kozłowskiego ewangelie na niedziele i święta pt. „Для римских католиков воскресенное и праздничное чтение из евангелистов”, z aprobatą Mamerta z Fujsztyna Herburta. Książkę tę od razu zaczęto narzucać dzieciom w szkołach⁵⁴, jak również i książeczkę do nabożeństwa: „Римско-католический алтарик”, wydrukowaną w Wilnie w 1869 r. Modlitewnik ten był tłumaczeniem polskiego wydanego w 1854 r. przez Cierpińskiego. Do tego przekładu prałat Niemeksza dodał w duchu patriotyzmu rosyjskiego: „błogosław Boże ojczyźnie naszej Rosji”. W modlitwie za cara imię i tytuł panującego wydrukowane były większymi literami niż Bóg, a o papieżu nie było nawet wzmianki⁵⁵. Ks. Niemeksza przetłumaczył jeszcze: „Круг воскресных и праздничных проповедей на целый год”⁵⁶.

⁵⁰ C z e s z o t t, *Garść wspomnień*, s. 56.

⁵¹ Spis 32 kapłanów zesłanych do klasztoru zob. tab. 7 w: M. R a d w a n, *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w.*, „Nasza Przeszłość” 95(2001), s. 223-224.

⁵² Ж и р к е в и ч, *Из-за русского языка*, t. I, s. 164.

⁵³ Tamże, s. 168-169.

⁵⁴ Wileński Okręg Szkolny 3 kwietnia 1870 r. wydał zarządzenie rozdania ewangeliczek we wszystkich szkołach. K u b i c k i, *Bojownicy kapłani*, cz. 2, t. II, s. 720.

⁵⁵ W a ż y Ń s k i, *Litwa pod względem prześladowania*, s. 78; M a r t y n o w, *O wprowadzeniu języka rosyjskiego*, s. 61.

⁵⁶ Ks. Jan Małyszewicz wydał w 1882 r. „Краткую историю Ветхаго и Новаго Завета”.

Komisja Rewizyjna postanowiła na przyszłość nie tylko zabronić drukowania nowych modlitewników w języku polskim, ale i kolportażu. Należało także wykupić wszystkie istniejące polskie modlitewniki i zniszczyć je. Po wydrukowaniu książeczek do nabożeństwa w języku rosyjskim należało zamieniać nimi polskie modlitewniki, w miarę możliwości przez księży, isprawników, rozjemców ziemskich. Sugerowano również, by modlitewniki rosyjskie sprzedawać jak najtaniej⁵⁷.

Kolejnym dziełem członków Komisji był wydany w 1870 r. pierwszy i jedyny zeszyt kolęd w języku rosyjskim pt.: „Народныя духовныя песни поющаяся в праздник рождества Христова”. Zeszyt zawierał tylko dziewięć pieśni, a cenzurę drukowaną podpisał ks. prałat Edward Tupalski⁵⁸.

Jako instytucja pomocnicza w rusyfikacji nabożeństw, została założona przez Sęczykowskiego w Mińsku i utrzymywana przez rząd szkoła organistowska. Główny kierunek szkoły określił sam założyciel – by organista i zakrystian, będący wyznania katolickiego, „równocześnie byli Rosjanami z pochodzenia i narodowości. Dlatego należy przekonać chłopaka o tym, że język polski dla niego jest obcym oraz że polska inteligencja szkodzi Rosji”⁵⁹ [tł. I. W.]. Wpływy tej szkoły jednak były dość słabe⁶⁰.

Członków Komisji zainteresowało także, w jakim języku odbywa się modlitwa za cara i dom panujący i w którym momencie nabożeństwa. Poproszono więc o te informacje konsystorze katolickie. W odpowiedzi zarząd diecezji wileńskiej (20 maja 1866 nr 622) zawiadomił, że w kościołach diecezji modlitwa ta była odmawiana w niedziele i święta w języku polskim, a od 1867 r., zgodnie z wolą Głównego Naczelnika Kraju, po łacinie. Jako podstawę kościelną zarząd podał cytaty z Listu do Tymoteusza 1, 1-5, a prawną – rozporządzenie Kolegium Duchownego z 31 sierpnia 1832 r. (nr 1823). Zarząd diecezji telszewskiej (26 maja 1866) powiadomił, że w części kościołów

⁵⁷ LVIA, f. 378 bs, r. 1866, b. 2522, k. 7-8.

⁵⁸ Edward Tupalski (1817 – 8 maja 1871) – po ukończeniu gimnazjum w Traskunach (1826-1832) wstąpił do seminarium wileńskiego. Od 1837 r. – profesor tegoż seminarium, a w latach 1840-1843 i 1855-1863 – wykładowca w Białymstoku. W latach 1843-1846 – wikariusz białostockiego kościoła, a w 1846-1848 – kaznodzieja i wikariusz w Mohylewie. Był administratorem kolejno w Dereczynie (1848-1851) i Rudominie (1852-1858). Następnie kaznodzieja i wikariusz katedralny w Wilnie, i jako pierwszy wygłosił w katedrze kazanie po rosyjsku; od 1863 r. – katecheta w wileńskim gubernialnym gimnazjum. Od kwietnia 1864 – prowizor przy seminarium. W listopadzie 1863 mianowany został prałatem, a w marcu 1864 r. – asesorem konsystorza. Zamordowany przez swego służącego J. Łazowskiego. Na podstawie: LVIA, f. 378, g. 1863, b. 827.

⁵⁹ Ж и р к е в и ч, Из-за русского языка, t. I, s. 237.

⁶⁰ С з е с з о т т, *Garść wspomnień*, s. 57.

modlitwa była odmawiana po łacinie, w innych w języku litewskim podczas sumy. Biskup miński (9 czerwca 1866) informował, że od 1865 r. odmawiana była wyłącznie po łacinie. Komisja przeanalizowała schematyzmy na rok 1867, w których między innymi zamieszczone były modlitwy za cara i dom panujący. Po rozpatrzeniu tych modlitw i pism konsystorza członkowie Komisji doszli do wniosku, że teksty tej modlitwy w poszczególnych diecezjach różnią się; odmawia się ona w języku polskim, a „nie w języku miejscowym, którym dla katolików Białorusinów Północno-Zachodniego Kraju powinien być język rosyjski”⁶¹; była to modlitwa za króla, niezgodna z wysokim i świetlanym pojęciem imperatora właściwym dla ludu rosyjskiego; odmawiana na samym końcu mszy św., po wszystkich dodatkowych modlitwach, gdy ludzie wychodzili już z kościoła. Komisja postanowiła więc, by zamiast modlitwy za króla, obowiązującej do tej pory, odmawiać modlitwę za imperatora z *Missale Romanum*. Należało również przetłumaczyć tekst tej modlitwy na język rosyjski i zobowiązać duchownych, by czytano ją we wszystkich kościołach kraju⁶². Pomimo protestu Kolegium (z 7 czerwca 1868, nr 1475) o niemożności zamiany tej modlitwy i przetłumaczeniu jej na język rosyjski bez zgody Stolicy Apostolskiej, władze od 1867 r. żądały, aby modlitwę za cara odmawiano w języku rosyjskim i wyliczano w niej wszystkie osoby rodziny carskiej. Przed zakończeniem uroczystego nabożeństwa nikt nie mógł opuścić wcześniej świątyni pod karą, a w czasie śpiewania tych modlitw wszyscy musieli stać. Nie wolno było nawet słuchać spowiedzi w tym czasie⁶³.

Dalszym etapem rusyfikacji według członków Komisji powinno stać się utworzenie rządowego nadzoru nad kazaniem i katechizacją. Komisja uważając, że nauczanie katolickiego duchowieństwa było „straszny orężem księży, poprzez które oni nawet pod najbardziej czujnym nadzorem, mimo nakładanych kar administracyjnych, głosili antyrządowe tendencje wśród ludu”⁶⁴. Trzech członków – W. Samarin, I. Nikotin i K. Kozłowski – przygotowało referaty na ten temat. Uznano, że zgodnie z carskim ukazem ogłoszonym w 1832 r. przez ministra spraw wewnętrznych hr. D. Błudowa w piśmie do Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego, należy udzielać prawa głoszenia kazań nie każdej duchownej osobie, ale wyłącznie proboszczom i przełożonym klasztorów, a w gubernialnych i powiatowych miastach i wiceprobo-

⁶¹ LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 105; b. 2522, k. 88.

⁶² LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 105-106; 2522, k. 80-88 v.; g. 1867, b. 2524, k. 1-22.

⁶³ U r b a n, *Ostatni etap*, s. 158.

⁶⁴ LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 102.

szczom, jako osobom, które powinny wyróżniać się znajomością Pisma Świętego i praktycznym poszanowaniem prawa. Powinno to dotyczyć kazań, homilii i katechizacji. Komisja postanowiła zatem zażądać bezwzględnego zakazu głoszenia kazań przez wikariuszy, kleryków i inne osoby⁶⁵. Klerycy dla nabrania wprawy mogli wygłaszać kazania tylko w seminaryjnym kościele, pod obserwacją i na odpowiedzialność władz seminaryjnych. Prefekci gimnazjalni mieli prawo nauczać wyłącznie uczniów i przy tym nie inaczej, jak za zgodą władz gimnazjalnych. Kazania powinny być wygłaszane z drukowanych zbiorów kazań A. Filipieckiego⁶⁶ i M. Białobrzeskiego⁶⁷, a jako podręczniki do katechizacji powinny służyć katechizm Soboru Trydenckiego⁶⁸ albo katechizm o. Dominika Stacewicza, przyjęty we wszystkich szkołach⁶⁹. Katechizm Stacewicza był pierwszą książką przetłumaczoną na język rosyjski do użytku katolików w Cesarstwie Rosyjskim, zatwierdzony przez metropolitę I. Hołowińskiego. Początkowo był on przeznaczony do nauki religii dla uczniów szkół wojskowych. Katechizm był rozpowszechniony w litografowanych odpisach, a w 1865 r., kiedy przeznaczono go do nauki we wszystkich szkołach publicznych w Rosji, wydany drukiem. Nie powinno się więc zabraniać władzom diecezjalnym, twierdzili członkowie Komisji, starać się o zastąpienie wspomnianych książek przez inne zbiory i podręczniki, tym bardziej że istniał jeszcze jeden katechizm w języku rosyjskim, przeznaczony dla szkół początkowych, ułożony przez biskupa Staniewskiego⁷⁰.

Gdyby jednak proboszcz chciał wygłosić własne kazanie, powinien przedstawić je zawnazsu władzom diecezjalnym, które po przeczytaniu i aprobacie,

⁶⁵ Jedynie w sytuacji, jeśli przy filialnym kościele byłaby parafia i prowadzone były księgi metrykalne, to księdzu wyznaczonemu do takiej filii na proboszcza pozwalano wygłaszać kazania.

⁶⁶ A. F i l i p i e c k i, *Na niedziele całego roku kazania podług 4 części roku na 4 tomy podzielone*, t. I-II, Wilno 1839, 1842; wznowione w drukarni J. Zawadzkiego w 1854 r.

⁶⁷ M. B i a ł o b r z e s k i, *Wykład Świętych Ewangelii niedzielnych i świąt uroczystych przez cały roku z Pisma św. i z doktorów Kościoła powszechnego z wielką pracą zebrany przez [...]*, t. I-IV, Wilno 1838-1839; kolejne wydania w Wilnie w 1847 i 1854 r.

⁶⁸ Kozłowski twierdził, że katechizm trydencki „w środowisku współczesnych tutejszych księży wcale jest nie używany, dlatego, że nie zawiera politycznych tendencji; natomiast w ostatnich czasach księża korzystali z wielkim powodzeniem z tendencyjnych utworów Francuzów: Poujeta, Gilua, a przeważnie Game” (LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 74).

⁶⁹ Z raportu rotmistrza Samarina, delegowanego do powiatu kowieńskiego, wynikało, że wielu proboszczów nie korzystało z tych zbiorów kazań, a nawet ich nie miało. Niektórzy korzystali z kazań Praniewskiego. LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 35.

⁷⁰ M a r t y n o w, *O wprowadzeniu języka rosyjskiego*, s. 57-58; U r b a n, *Ostatni etap*, s. 169.

zgodnie z ustanowionym porządkiem, powinny odesłać je do przeglądu świeckiej cenzury i tylko po otrzymaniu aprobaty tej cenzury można byłoby zezwolić proboszczowi na wygłoszenie kazania. Dla lepszego nadzoru nad wygłaszanymi kazaniem należało ustalić, żeby proboszczowie mogli głosić kazania tylko w niedziele oraz w kościelne i państwowe święta⁷¹.

Tak jak, według Komisji, dowodzi 30-letnie doświadczenie, jest zupełną niemożliwością utrzymanie księży w granicach prawa przy aktualnie istniejącym porządku. W celu zapobieżenia na przyszłość wszelkiego rodzaju nadużyciom zezwolenia udzielanego im przez rząd na nauczanie parafian i odchyleniom od surowo zabronionego przez prawo prozelityzmu, należało ustanowić surowe kary dla winnych za najmniejsze odstępstwo od prawa. Należało więc proboszcza przyłapanego na odstępstwie od wyżej określonych zasad obowiązujących w kaznodziejstwie, pozbawić na okres pięciu lat prawa administrowania parafii, nawet jeżeli wygłoszone przez niego kazanie nie zawierało treści antyrządowej i sprzecznej z prawem. Proboszcz, który został pozbawiony prawa głoszenia kazań, a mimo to nadal je wygłaszał – powinien być odesłany na rok do klasztoru pod surowy nadzór przełożonego. Później mógł być wyznaczony na parafie już tylko jako wikariusz. Wikariusze, którym odebrano prawo wygłaszania kazań, po wygłoszeniu, nawet z drukowanego zbioru, mieli być zesłani na zamieszkanie do wewnętrznych guberni pod nadzór policji⁷².

⁷¹ K. Goworski proponował, by w tych miejscowościach, w których obok cerkwi znajduje się kościół, odprawiano w kościołach w dni świąteczne nabożeństwo i „Te Deum” rano, nie później niż do godziny 10. Po odprawionym nabożeństwie ksiądz powinien wziąć udział w liturgii w cerkwi. „Przez to on sam zaznajomi się z wielkością liturgii Cerkwi Prawosławnej i za jego przykładem nie będą stronić się od niej i jego parafianie. Przynajmniej, gdy on sam będzie bywać w cerkwi, to już powstydy się na spowiedzi straszyć piekłem tych, którzy bywają w cerkwi. Korzystnym było, by również policja zobowiązywała do brania udziału w nabożeństwach w te dni w miastach wszystkich szanowanych mieszczan i obywateli rzymsko-katolickiego wyznania, a na wsiach zamożnych gospodarzy. Także należało zmusić do udziału w nabożeństwach cerkiewnych wszystkich wychowanków szkół, bez względu na wyznanie” (LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 2520).

⁷² LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 103-105; g. 1867, b. 1867, b. 2526, k. 31 v.-33. Nikotin w swojej notatce dodał jeszcze, że proboszcz, któremu udowodniono wygłoszenie kazania niezgodnego z prawem i o charakterze antyrządowym, natychmiast powinien zostać pozbawiony parafii, aresztowany i oddany pod sąd – który uwzględniając wagę przestępstwa, albo pozbawiał go stanu duchownego, albo ograniczał prawa majątkowe, albo zsyłał na zamieszkanie w Syberii, lub oddawał pod nadzór policji. Proponował także co roku wydawać drukiem zasługujące na uwagę kazania, zatwierdzone przez cenzurę. LVIA, f. 378 bs, g. 1866, b. 1340, k. 58-59. Propozycje Nikotina nie zostały przyjęte i zatwierdzone przez Komisję.

Pytanie dotyczące utworzenia rządowego nadzoru nad kazaniem wygłaszanymi przez duchowieństwo katolickie i środków ograniczenia jego nadużyć pod tym względem było głównie spowodowane – jak uważali członkowie – świadomością tego, że kary, jakie były nakładane w trybie administracyjnym na księży winnych naruszenia przepisów o głoszeniu kazań, nie osiągały swojego celu i tylko utwierdzały w bezkarności ich działań. Księża wszędzie zamiast chrześcijańskich kazań „wygłaszali swoim parafianom polityczne brednie, na co tysiące dowodów znajdowało się w wielotomowych archiwach wojskowo-sądowych komisji i w politycznych wydziałach gubernialnych kancelarii a także w prasie ostatniego okresu”⁷³.

Na prośbę wniesioną do papieża Piusa IX Kongregacja Świętej Inkwizycji dekretem z 11 lipca 1877 r. przecząco odpowiedziała na dwa pytania:

„1. Czy można bez pozwolenia Stolicy Świętej zastąpić w nabożeństwie tzw. dodatkowym język polski językiem rosyjskim?

2. Czy Stolica Święta tego rodzaju zamianę dopuszczała lub ma zamiar dopuścić?”⁷⁴.

Rusyfikacja Kościoła w Północno-Zachodnim Kraju osłabła, ale sytuacja zmieniła się jednak dopiero po 1905 r. Generał-gubernator Albiedyński w swoim sprawozdaniu z rządów na Litwie w latach 1874-1877 stwierdził, że „wszelkie próby w tym względzie czynione [rusyfikacji] nie dały żadnego rezultatu. W tej chwili we wszystkich trzech moich guberniach [wileńska, kowieńska, grodzieńska – I. W.] w żadnym kościele nie ma nabożeństwa w języku rosyjskim”⁷⁵. Ks. Sęczykowski, po 15 latach (1882) czynnej rusyfikacji, ze smutkiem stwierdził: „rosyjska sprawa umarła”⁷⁶.

WORKING OUT THE PROJECTS TO INTRODUCE THE RUSSIAN LANGUAGE
INTO THE LITURGY OF THE ROMAN-CATHOLIC CHURCH
IN THE NORTH-WEST COUNTRY AFTER THE JANUARY RISING

S u m m a r y

The programme to bring the „Russian image” to the territories of North Russia after the January rising, authored by M. Muraviev and his followers, stressed the de-Polonisation of the

⁷³ LVIA, f. 378 bs, g. 1867, b. 1867, b. 2526, k. 39-40.

⁷⁴ C z e c z o t t, *Garść wspomnień*, s. 61; U r b a n, *Ostatni etap*, s. 176.

⁷⁵ Cyt. za: K u b i c k i, *Dwa odczyty*, s. 323-324.

⁷⁶ Cyt. za: Ж и р к е в и ч, *Из-за русского языка*, t. I, s. 624.

Catholic Church. Therefore an Audit Committee was established in Vilnius in 1866 for the Roman-Catholic clergy. The Committee sought to prepare projects to liquidate parishes and dioceses, diminish the number of the Catholic clergy, put it under police survey, reorganise theological seminaries and consistories, control sermons and religious instruction, introduce the Russian language into additional devotions in the Catholic Church.

The largest discrepancies in the views of the Committee members were found in the issue of introducing the Russian language into devotions. Some regarded the Russification of the Liturgy as an indispensable means in the work of uniting those territories with Russia. They believed that leaving the Polish language in churches would not only fail to accelerate this process, but would even inhibit it. Now their opponents concentrated on the threats that resulted from the Russian language and, among other things, the fact that the Catholic confession would be more understandable and attractive for the Orthodox believers. After a several-year-long discussion in the Russian press a Committee in Petersburg dealt with it in 1869. As a result, Alexander II cancelled Nicholas I's order, the one that banished the use of the Russian language in the Liturgy of foreign confession in the empire. He graciously allowed all who used as their mother tongue the „Russian of all dialects” to be used in devotions.

The Audit Committee went about to translate pastoral aids. In 1868 a „Triechnik” was printed, and then the Gospels, catechisms, prayer books, and sermons in Russian.

Introducing prayers in Russian was met with a resistance on the part of the clergy and the faithful. Then they turned to the Apostolic See with a question whether they could replace in their devotions the Polish language with the Russian language. The answer from the Apostolic See in 1877 was negative, but it was no obstacle for the ritualists in using the Russian language in the Church, nor did it protect the opponents from persecution or from propagating Russification.

Translated by Jan Kłós